

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 271.5: (477.86)

Галина СТЕФАНЮК, Юрій КЛОНОВСЬКИЙ

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У СТАНИСЛАВОВІ (1715–1946 рр.): ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено функціонування Ордену єзуїтів у Станиславові, зокрема описано періоди його перебування у місті та внесок в культурно-освітню сферу. Зроблено акцент на важливості у вивченні діяльності єзуїтів джерел – архівних документів, тогочасної періодики, спогадів. Проаналізовано панегірики, в яких відображено діяльність відомих меценатів та покровителів єзуїтів. Охарактеризовано архівні матеріали, що відображають будівництво єзуїтських костелів та колегіуму на теренах Станиславова.

Ключові слова: єзуїти, джерела, архівні документи, костел, панегірик, Станиславів.

Головним зняряддям боротьби з ересю в період Контрреформації став Орден єзуїтів, заснований 1540 р. іспанським лицарем Ігнатієм Лойолою. Інституція відзначалася чіткою структурою і суворою дисципліною, а головним девізом був вислів “Все для слави Божої”. Шляхи реалізації своєї мети єзуїти вбачали у проповідуванні, сповіді та вихованні юнацтва. Їхні школи були безкоштовними та доступними для усіх віросповідань, тому швидко здобули авторитет. Початок діяльності Ордену в місті Станиславові припадає на 1715 р.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі документального та історичного матеріалу з проблеми суспільної та культурно-освітньої діяльності Ордену єзуїтів у Станиславові.

В історіографії оцінка діяльності отців-єзуїтів є неоднозначною. Зокрема, в радянській період діяльність Ордену та єзуїтських шкіл засуджувалася і піддавалася нищівній критиці. Втім, попри недостатнє вивчення, Товариство Ісуса, зважаючи на вагому роль в історії культурних процесів, привертало увагу й багатьох українських та зарубіжних учених. Саме тому функціонування Ордену в Станиславові впродовж 1715–1946 рр. заслуговує на окреме дослідження.

Обрана тема знайшла відображення у працях В. Грабовецького¹, М. Вуянко², І. Бондарева³, О. Масловської⁴, В. Фацієвича⁵ та ін. Тематика діяльності Ордену єзуїтів у Станиславові була цікавою і для польських дослідників, зокрема І. Кадильської⁶, С. Заленського⁷, Р. Пізановського⁸, А. Батлея⁹ та ін.

Побіжна згадка про єзуїтів викликає у пересічного читача досить складні й суперечливі асоціації. Якщо історики, прихильники православ'я, вважають єзуїтів винуватцями чи не всіх бід і розколу Української православної церкви у XVI ст., а протестантські теологи вбачають у них головну силу контрреформації, то автори, прибічники католицизму, визнаючи помилки братів-єзуїтів, визнають їхні заслуги.

За довідковою літературою єзуїти – члени християнського чернечого ордену Римокатолицької церкви (лат. Societas Jesu – Товариство Ісуса), створеного на взірць студентської спільноти. Втім об'єднання дуже швидко розповсюдилося і перетворилося на одну із найбільших організацій. Принципи братства будувалися на дотриманні суворої дисципліни та безумовному підпорядкуванні лише генералові ордену або римському Папі. Єзуїти займалися місійною, науковою і просвітницькою діяльністю, створенням найбільшої в історії церкви мережі шкіл: середніх – колегіумів і вищих – академій. Перші відомості про перебування в Станиславові монахів Ордену єзуїтів на запрошення власника міста Йосифа Потоцького датуються 1715 р.¹⁰ Для тимчасового проживання їм призначили дерев'яний будинок. Новий осідок єзуїтів називався “резиденцією” і підпорядковувався колегії Св. Петра у Львові¹¹. Отці на місці неіснуючої на той час академії, закладеної Андрієм Потоцьким в 1669 р., створили

езуїтський п'ятикласовий середній навчальний заклад – колегіум¹². Викладання в ньому до офіційної заборони ордену в 1773 р. велося польською і латинською мовами.

Упродовж 1720–1729 рр. єзуїти побудували в Станиславові костел Святого Духа і Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії, що мав сім каплиць. У 1774 р. до північно-західного кута вівтарної частини костелу було прибудовано корпус монастиря та колегіуму. Будинок, зведений у стилі бароко, виконував функції монастирського призначення до 1773 р., коли за буллою “*Dominus ac Redemptor*” отці залишили Станиславів¹³.

Другий етап перебування єзуїтів у місті розпочався в листопаді 1883 р., коли до міста прибули оо. Бачинський, Обмінський і Тиховський. Свого монастиря монахи не мали і тому відправляли богослужіння у Вірменському костелі. Лише 1895 р. вони побудували на вул. Заболотівській (пізніше – вулиця Петра Скарги) новий костел з монастирем¹⁴. Монастир повністю припинив свою діяльність 1946 р., а зі зміною політичної ситуації в державі монахи вимушені були покинути місто і виїхати до Польщі.

Поява Товариства у місті містить чимало дискусійних питань, зокрема в хронології. На загал, у науковій літературі відомі різні припущення дати появи в місті монахів ордену: 1671–1700 рр. (Т. Домбровський)¹⁵, 1713–1722 рр. (А. Шарловський)¹⁶, 1715 р. (В. Полек)¹⁷. Як відзначив А. Шарловський, перші письмові відомості про прибуття о. єзуїтів в Станиславові знаходимо в документі, вписаному, на вимогу Йосифа Потоцького, до актів місцевої колегіатської капітули 1744 р. Хоча запис, на жаль, не датований, А. Шарловський вказав саме 1722 р. Імовірно, саме тоді єзуїти уже працювали в місті й утримували тут школу¹⁸.

Основний масив джерел з історії єзуїтів на українських землях складають рукописи, які зберігаються в Римському архіві Товариства Ісуса (*Archivum Romanum Societatis Iesu*)¹⁹ й Архіві Товариства Ісуса в Кракові (*Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie*)²⁰. Видання друком документів Римського архіву в серії “*Monumenta Historica Societatis Iesu*”²¹ орден розпочав 1894 р. у Мадриді, а продовжив 1929 р. у Римі.

Листи і приписи генералів єзуїтам Польської провінції зберігаються у Римському архіві Товариства Ісуса у фондах Польської (томи 3 і 5) і Німецької (томи 103–110, 112) провінцій, у Папському секретному архіві у фондах Німецької (том 13) і Польської (томи 15a, 15b, 15c, 17a) нунціатури, а також у Краківському архіві Товариства Ісуса (рукописи 224, 234, 280, 309, 324, 496, 553, 1795), у відділі рукописів Ягеллонської бібліотеки (рукописи 51, 94, 270, 3289, 5195). Саме у цих листах знаходиться цінна інформація про єзуїтів, які діяли у Станиславові.

Постанови Генеральних Конгрегацій і розпорядження генералів було видано в “*Institutum Societatis Iesu*”²². До вказаного збірника основних документів Товариства ввійшли також папські булли та апостольські листи, які стосуються єзуїтів, привілеї Товариства, іспити, які складали в Ордені єзуїти, “Конституція”, формула Генеральної Конгрегації (правила її проведення), норми життя окремих спільнот Ордену й обов’язки, закріплені за різними посадами в Товаристві, “*Ratio studiorum*”, “*Institutum Societatis Iesu*”²³, що є шеститомним виданням. Саме в ньому знаходяться листи і цінні документи, що містять інформацію про отців-єзуїтів, які діяли у Станиславові.

Джерелами до вивчення діяльності отців-єзуїтів у Станиславові є, насамперед, архівні документи та свідчення очевидців. Суттєву допомогу при вивченні проблеми надають матеріали Державного архіву Івано-Франківської області. Різноманітні за характером та інформативністю джерела, що становлять найбільший науковий інтерес, знаходяться у фонді Р-388. Зокрема, у справі 1, оп. 2 “Свідчення про монастирі, відомості про монахів греко- і римо-католицької церкви в Станиславівській області” подано відомості про опис монастиря Святого Костки: “Монахи займали двохповерховий будинок, критий залізом, капітальний, вікна заklenі. Всього кімнат 18, з яких 13 придатних для житла. Є бібліотека, кухня, столова і два склади. Монахи із 13 кімнат займають 7, решту кімнат займають працівники Союзу польських патріотів під канцелярію. Є електричне світло”²⁴.

Важливим і достовірнішим джерелом є “*Acta Capitularia Ecclesiae Collegiatae Stanislaopolensis 1715 r.*”²⁵, опрацьоване С. Заленським. Автор у своїй праці “Отці єзуїти в Станиславові” навів невеликий уривок, в якому описано життя колегіати: “Оскільки отці

Товариства Ісусового мають муровані школи, капітула просить, аби школи дерев'яні з ділянки колегіати були знесені, а на їх місці резиденція для каноніка могла б постати²⁶.

“Acta Capitularia Ecclesiae Collegiatae Stanislao-polensis 1722 r.” подає цікавий уривок сина Йосифа Потоцького – Анджея Потоцького про його готовність допомагати отцям-єзуїтам після смерті батька, зокрема: “Засвідчили мені отці Товариства Ісусового готовність свою освідчувати молодь тут у Станиславові, що повністю задовольняє початкову фундацію, а також намір найсвітлішого покійного отця мого²⁷”.

Важливим джерелом при дослідженні даної проблематики може слугувати “Catalogus Personarum et officiorum Provinciae Poloniae 1725 r.”²⁸. Саме в ньому подано список ректорів Станиславівського колегіуму і дату їхнього урядування: о. Томаш Заленський, 1722–1728 рр.; о. Андрій Ожга, 1728–1731 рр.; о. Войцех Тименіцький, 1731–1732 рр.; о. Томаш Заленський, повторно 1733–1736 рр.; о. Антоній Меконі, 1736–1739 рр.; о. Ігнацій Поляновський, 1739–1744 рр.; о. Йосиф Раблевський, 1744–1749 рр.; о. Вінцентій Камінський, 1749–1751 рр.; о. Ян Ліон, 1751–1754 рр.; о. Антоній Чапський, 1754–1756 рр.; о. Йосиф Тхоревський, 1759–1762 рр.; о. Адам Мікуловський, 1762–1768 рр.; о. Томаш Гродзіцький, 1768–1772 рр.; о. Йосиф Терлецький, від 7 червня 1772 р. до листопада 1773 р., тобто до часу закриття.

Вагоме значення для дослідження діяльності єзуїтів у Станиславові мають “Epistolae ad Generalem” (Т. III), а саме лист воєводи Йосифа Потоцького до генерала Тамбуріні, датований 28 листопада 1714 р., в якому автор просить надати “теолога його сумління і двору” о. Томаша Заленського, бо “його побут найбільше відповідає моїм намірам. Адже я хочу у своїх маєтках заснувати колегію ...”²⁹. Отже, згідно з вказаною інформацією, прибуття майбутнього ігумена нової колегії о. Томаша Заленського до Станиславова можна датувати 1715 р.

Важливим джерелом є панегірик “Meridies Lechici Poli Luce Publica inter Hymenaei. Taedas declaratus illustr. neosponsis d. Stanislao Potocki ac Marianna Łaszczówna – In minime Societatis Stanislao-politani Collegii umbra horam indicans Anno D. 1719”³⁰. Цікавим є те, що він написаний в честь одруження сина Йосифа Потоцького, Станіслава, з донькою підляського воєводи Мариною Лашівною. Цей історичний факт засвідчує також С. Заленський у своїй праці “Отці єзуїти в Станиславові”. Автор вказує, що на честь наречених шкільна молодь влаштувала “академію” з ораторськими виступами, декламаціями, співом та декораціями. Отці монахи тоді виголосили, а потім видрукували три панегірики (два латинські, прозою, третій – польський, віршований), і від імені колегіуму офірували молодій парі.

Цікавою є інформація, вміщена в панегірику “Na zgon Wiktorji Potockiej w 1732 r. Capitulis aeternus dolor fatum Iulmae exmae d. Victoriae de Lesczyniis Potocka publico luctu comploratum. Veniente in dolentium partem magnam minima Societatis Jesu Collegio Stanislao-politano”³¹. У ньому подані дані про смерть дружини Йосифа Потоцького Вікторії та церемонію похорону, яку проводили єзуїти. Вказаний панегірик видали самі єзуїти в знак поваги та жалоби за великою фундаторкою Товариства Ісуса, яка зробила вагомий внесок до багатьох фундацій у побудові єзуїтського костелу Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії.

Цікаві відомості зафіксовані у панегірику “Na zgon Stanisława Potockiego w 1760 r.: żalosa strata oyczyzny, Ojca, Starodawnego domu ozdoby, Rycerstwa chwały z śmierci JW. Imci P. Stanisława Potockiego, wojewody poznańskiego JW. Imci Pani Helenie z Zamojskich Potockiej, żalosej małżonce wyrażona. od ubolewającego nad śmiercią fundatora i protektora swojego Collegium stanisławowskiego Societatis Jesu. r. p. 1760”³². Про нього також згадує і С. Заленський, зокрема зазначаючи: “Колегіум єзуїтський на щорічні іменини свого “добročинця і протектора” проводив заходи у своєму костьолі й академію шкільної молоді. Щоразу з’являлися в цій залі два панегірики, складені невідомими проповідниками. Ці панегірики на кількадедних паняхах виголошували в колегіаті, а потім друкували в Станиславівському колегіумі. Один із них польською мовою подаровано вдові небіжчика, також “добročинниці і протекторці” ордену й опікунці убогих учнів і дівчині Гелені із Замойських. Другий, латинський, присвячений “illustri-simae proli in funere parentis sui moestissimae, тобто дітям, а було їх від двох дружин дев’ятеро”³³.

Не менш важливим джерелом до вивчення діяльності єзуїтів у Станиславові є “Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy: 1564–1995”³⁴. Енциклопедія вміщує інформа-

цію про функціонування єзуїтів на території Речі Посполитої (1564–1773), у Білорусі (1773–1820), в Галичині (1820–1918) і в незалежній Польщі (з 1918 р.). Це території колишньої Польської асистенції (сучасні Польща, Литва, Латвія, Білорусь, Україна). Праця містить 7 592 статей із зазначенням бібліографії і архівних джерел. Із вказаної кількості статей 6 452 – особові, 745 – географічного характеру і 395 – речового спрямування. До географічних статей належать, насамперед, ті, в яких висвітлюються єзуїтські колегії і резиденції, частково місії і маєтки, а також континенти, країни і міста, де працювали чи навчались єзуїти. Особові статті містять біографії найвидатніших єзуїтів на певній території, у тому числі тих, які вийшли з Ордену. Ця праця цікава тим, що в ній проаналізовано два етапи перебування отців Товариства Ісуса у Станиславові, а також вміщено списки усіх ректорів та суперіорів, а також детально описано будівництво та інтер'єр обох костелів, які єзуїти збудували за час своєї місії. У вказаному виданні подано цікаві відомості про єзуїтські релігійні спільноти, які діяли при колегіаті, описано також діяльність єзуїтського театру та деякі події, які стосувалися функціонування колегіуму. В окремих статтях є інформація про єзуїтську бібліотеку, яка діяла при колегіаті, та подано списки отців-аптекарів, що займались аптекарською діяльністю до 1773 року, тобто до часу скасування ордену на теренах Станиславова.

Безперечно, джерелом до вивчення історії Товариства Ісуса в місті є праця священника-проповідника С. Заленського “Отці єзуїти в Станиславові” (“OO. Jezuiści w Stanisławowie: szkic historyczny”), оскільки він був очевидцем і учасником тогочасних подій. Восени 1895 р. він побував у Станиславові на посвяченні єзуїтського костелу Св. Станіслава Костки і під час проповіді пообіцяв віддячити мешканцям, які долучилися до побудови святині.

У передмові книги автор пише: “Невелика то праця, але старанна, базована на народних джерелах, на незаних досі рукописах. Розповідає вона про діяльність монахів мого згромадження, але й часто згадує про міські події, бо орден не стояв осторонь, в вріс, ужився в громаду, серед якої існував і функціонував”³⁵.

Для написання книги автор уважно вивчав праці попередників, часто на них покликався, хоча й не завжди поділяв їхні погляди. Ним вперше було доповнено історію місцевого осередку ордену єзуїтів матеріалами Віденської бібліотеки та архіву в Станиславові 1717–1721 рр. Автор відзначив запрошення отців до міста воєводою Йосифом Потоцьким, детально проаналізував їхню місіонерську та душпастирську роботу, описав духовні проповіді та повчання. Ним вперше укомплектовано списки суперіорів (єзуїтів-ректорів), які керували навчальним процесом колегіату, а також детально занотовано будівництво єзуїтського костелу та його фундаторів.

Перу С. Заленського належить й п'ятитомна монографія “Jezuici w Polsce”³⁶ (1900–1906), цінність якої полягає в наявності цікавого, наразі втраченого джерельного матеріалу. Готуючи дослідження, він опрацював документи Ватиканського архіву, Римського архіву Товариства Ісуса, єзуїтських архівів Польської і Литовської провінцій, Таємного архіву двору і держави у Відні, міських, єпископських і капітульних архівів Польщі, рукописи архіву князів Острозьких у Кракові, Національної бібліотеки в Римі, Імператорської бібліотеки у Відні, Ягеллонської бібліотеки у Кракові, Львівського університету та Оссолінеума у Львові. Автор описував головні події із життя єзуїтського колегіуму, створеного у Станиславові 1715 р.; діяльність отців Товариства Ісуса у Тисменичанах, Рожнятові, Журавні, а також будівництво єзуїтського костелу Св. Костки, засвідченого особисто 1894 р., похорон Йосифа Потоцького та інших відомих постатей міста.

Важливе значення для висвітлення теми має “Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” (Т. XI). У ньому вміщена інформація про заснування Станиславова та детально описано прибуття в місто отців-єзуїтів. Зокрема, описано побудову головного костелу та колегіуму, вказано прізвища жертводавців. Цікавою є інформація про заснування єзуїтського колегіуму та навчальний процес єзуїтів в ньому: “Перетворення академії на колегіум відбулося, ймовірно, 10 жовтня 1722 року. Першим суперіором був Томаш Залеський. Єзуїтський колегіум складався з п'яти класів: три нижчі “граматики” і два вищі “гуманіори”. Був також річний курс філософії. Виклад мови: французька та німецька. При колегіаті було ство-

рено братство “Sodalisow Maryi”. На момент навчання Францішка Карпінського в колегіумі навчалося близько 400 студентів³⁷.

Цінну інформацію містить панегірик “Carpetis Acternus Dolor”, в якому також йдеться про будівництво головного єзуїтського костелу та внесок у нього магнатів Потоцьких. Зазвичай панегірики видавалися і присвячувалися відомим людям, які були фундаторами костелів і колегіумів. У них вони оспівували та величали своїх добродіїв. Також панегірики друкувалися з приводу визначних подій. У “Carpetis Acternus Dolor” можна побачити прізвища осіб, які відзначилися при будівництві єзуїтського костелу: “Будівництво за підтримки обох дідичів проходило успішно. Гарячою опікункою єзуїтів, яка збирала кошти на новий костел, без сумніву, була Вікторія з Лещинських Потоцька. Скільки каміння налічує храм Станиславівський, твоїм благородництвом обдарований, стільки ж вишколених у науках найкращих кристалів Духа маєш і стільки ж над надгробком біль наш висловлюють”³⁸.

Оригінальністю відомостей відзначаються роботи польського письменника, краєзнавця та історика Галичини, домініканця С. Баронча. Зокрема, у “Пам’ятках міста Станиславова”³⁹, автор детально занотував місійну й освітню роботу отців-єзуїтів. Вказана праця має подвійну мету: по-перше, публікацію одного з першоджерел історії нашого міста, яке тривалий час замовчували, а текст перекручували і трактували як власний і, по-друге, ґрунтовний літературно-науковий виклад мабуть найпредставницькішої на сьогодні праці з історії Станиславова, яка чітко відтворює суттєві фрагменти минувшини його мешканців. Для написання праці автор використав значний джерельний матеріал, зокрема “Рукопис Вірменської церкви у Станиславові”, спогади зі Станиславівської колегіати, спомини Францішека Карпінського та панегірик отців-єзуїтів. У текстах С. Баронча прослідковується приязне ставлення до римо-католицької церкви, її ролі в покатоличенні місцевої вірменської спільноти та шанобливість до єзуїтів.

У контексті досліджуваної проблематики вагомим є доробок польського краєзнавця А. Шарловського “Станиславів і станиславський повіт з погляду історичного та географічно-статистичного”, написаний на багатій джерельній основі, зокрема рукописних матеріалів, документах парафіяльного костельного архіву, латинської та вірменської бібліотек. У праці висвітлено головні етапи функціонування Ордену єзуїтів, вказано головних фундаторів єзуїтського костелу й колегіуму, студентські братства, створені єзуїтами при колегіаті, а також згадано про таємні підземелля, де знаходилися поховання членів родини Потоцьких. Вказана праця цікава й тим, що автор пробує з’ясувати дату прибуття Товариства Ісусового у місто і при цьому використовує різні гіпотези. Варто зазначити, що А. Шарловський наводить цікавий документ, який датує 1722 роком. Це – привілей Юзефа Потоцького місцевим єзуїтам, де серед інших пільг за ними закріплено право “погребати своїх покійників у гробах колегіати до побудови власного костелу”⁴⁰.

Оригінальністю відомостей відзначається праця “Uroczystość Koronacji chdownego obrazu Naiśw. M. Panny łaskawej w Stanisławowie”⁴¹. У ній розповідається про визначну подію у Станиславові – коронацію чудотворного образу Матері Божої Ласкавої. Описуючи події коронації, автор подає цікаві відомості про вшанування образу різними чернечими орденами та конфесіями, зокрема згадує про особливе вшанування єзуїтами Станиславівської святині. Під час коронаційної процесії єзуїти мали честь виголошувати молитви та проповіді. Вони настільки почитали чудотворний образ, що облаштували окремий вівтар, присвячений Матері Божій Ласкавій.

У праці Каспера Нісіцкі “Herbarz Polski i imionospis zaslužonych w Polsceludzi” (збірці польських гербів та реєстрі заслужених осіб) міститься ґрунтовне дослідження діяльності польських магнатів та розповідь про їх культурно-освітню діяльність. Автор не оминув увагою і величний рід Потоцьких. Дослідник К. Нісіцкі подає цікаві відомості про запрошення єзуїтів до Станиславова та будівництво костелу Святого Духа і Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії: “Внутрішнє облаштування костелу було беззаперечно заслугою дідички. Його здійснили її коштом та на пожертви родини, на яку Вікторія мала значний вплив. Щоб посилити урочистість відправ у костелі отців-єзуїтів, Йосиф Потоцький сприяв створенню капели. В умові, укладеній між колегіатською капітолою та ректором єзуїтського колегіуму, внесеної навіть до

актів гродських галицьких у 1742 р., було зобов'язане грати і співати в колегіальному костелі в свята та неділі”⁴².

Еваріст Анджей у праці “Geografia Galicyi i Lodomerii z r. 1786” описує інтер'єр костелу: “Внутрішнє обладнання і оздоблення костелу було справою і заслугою Вікторії. Її подарунком став не тільки образ св. Станіслава, але й великий вітар, призначений Діві Марії. На його створення вона пожертвувала свою улюблену канаркарню, продану в Гданську за 1 000 дукатів. Під впливом своєї матері Софія Косаковська розпорядилася зняти копію з образу Матері Божої Ченстоховської і фундувала при ньому вітар св. Ксаверія, що перед смертю молилася перед розіп'ятим Хрестом. Казимир Лещинський, каштелян львівський, брат Вікторії встановив вітар св. Франциску Боргішу. Станіслав Потоцький, воєвода смоленський, за волею матері, замовив для костелу образ св. І. Лойоли”⁴³.

Досліджуючи розвиток єзуїтського колегіуму, цікаві відомості подає Йозеф Лукашевич у праці “Historya szkol w Koronie i w. ks. Litewskiem”. Автор детально описує студентські братства, які створювали єзуїти при колегіаті. Слід зазначити, що Йозеф Лукашевич був чудовим знавцем давнього польського шкільництва. Досліджуючи Станиславівську колегіату, він характеризує її так: “Станиславівський колегіум за панування королів з дому Саса утримував вищі школи, в яких навчають також теології, філософії, а також французької та німецької мов. При кожній школі було студентське братство, зване “Sodalitas annuntiatae Mariae Virginis”, до якого мусив належати кожен учень. Братство мало свій статут, за яким його члени мали проводити духовні вправи, пости, молитви і брати участь у різноманітних урочистостях, пов'язаних з ушануванням Матері Божої”⁴⁴.

Вивчаючи діяльність Станиславівської класичної польської гімназії, Т. Домбровський у “Historyi s. k. Gimnazium wyzszej w Stanislawowie”, описує період, коли колегіум досяг найбільшого піднесення: “Найвища точка розвитку станиславівського колегіуму припадає на перші роки другої половини XVIII ст., коли після буремних воєнних часів настали спокійні часи другого Саса. В часи навчання в місцевій школі Ф. Карпінського кількість учнів становила 400. До такої цифри станиславівська колегіата доросла аж в 1860 році, після переведення на восьмикласне навчання”⁴⁵.

Важливе значення для висвітлення даної тематики має документ “Optulerunt midi Patres Soc. Jezu promtitudinem suam, ad erudiendam iuventutem gic Stanislavoviae”. В ньому міститься інформація про відкриття колегіуму в 1722 році: “Оскільки на прохання о. Т. Заленського ця просьба звершилась, то о. Томаш став першим суперіором (наставником, керівником) нової осади і школи, а також першим ректором нової колегії і управляв єзуїтами протягом 12 років, як про це говорять римські рукописи”⁴⁶.

Важливим джерелом для висвітлення даної тематики є праця Ф. Карпінського “Pamiętniki”. Вона є цікавою тим, що сам автор був студентом єзуїтського колегіуму і очевидцем тих подій. Ф. Карпінський, описуючи своє дитинство, зазначає цікаві відомості про навчання в колегії: “Єзуїти застосовували два методи виховання: сувору дисципліну та суперництво. В кінці кожного навчального року приводились усні та письмові екзамени. При чому оцінки кожен професор виставляв окремо, а потім члени комісії виводили середній бал. Існувало чотири типи оцінок: *eminenter* (відмінно), *accessit* (похвально), *mediocriter* (посередньо), *defecit* (незадовільно)”⁴⁷.

Особливо цінне джерело до вивчення діяльності ордену єзуїтів у Станиславові – це праця “Історично-статистичний нарис міста Станиславова”, де містяться цікаві відомості про будівництво костелу та його головних фундаторів. “Станиславів – спадкове місто Катерини з Потоцьких Коссаковської, каштелянської камінської укріплене за чужинецьким стилем, з палацом, ратушею, костелами: фарним та єзуїтським. Останній же добре збудований і прекрасний її ясновельможність Вікторією з Лещинських Потоцькою, дружиною Йосифа Потоцького і сестрою короля Станіслава, самі єзуїти називали її добродійкою і матір'ю свого ордену”⁴⁸.

Важливим джерелом наразі є “Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu”⁴⁹, в якому містяться відомості про єзуїтів, які діяли у Станиславові з 1883 року. Тут можна простежити склад ректорів і теологів, які займали вищі посади, а також описано майно, яким вони володіли на той час.

Велике значення для досліджуваної тематики мали відомості тогочасних періодичних видань. Зокрема про місії, які проводили єзуїти, можна знайти інформацію у “Kuryer Stanislawowski” за 7 листопада 1895 р. У ньому повідомляється: “Незважаючи на п’ятиденну сльоту, відбулася в Станиславівській колегіаті місія отців-єзуїтів згідно з визначеним порядком, при значній участі вірних усіх трьох обрядів і різних суспільних станів нашого міста. Український проповідник ЧСВВ о. Веселий мав минулої неділі таке коло слухачів, що велика святиня вмістити її не могла”⁵⁰.

В українській газеті “Зоря Галицька” за 1851 рік міститься інформація про будівництво єзуїтами костелу: “На цьому місці, де пізніше стояла церква Введенія, старша навіть від самого міста. Але отці-єзуїти, напевне, церкву розібрали, церковну площу присвоїли собі і на цьому місці вимурували”⁵¹.

Отже, діяльність ордену єзуїтів у Станиславові сьогодні викликає чимало дискусій. Зокрема, це стосується хронології, а також приїзду отців-місіонерів у місто. Водночас аналіз джерельної бази свідчить, що Орден єзуїтів займав вагомe місце у культурно-освітньому житті Станиславова. Цікавими джерелами до вивчення досліджуваної проблематики є панегірики, які відображають діяльність відомих меценатів та покровителів єзуїтів. Особливу увагу в архівних документах акцентовано на будівництві єзуїтських костелів та діяльності колегіуму упродовж XVIII–XIX ст. Варто зазначити, що багато документів містилося у Генеральному архіві ордену єзуїтів у Станиславові 1717–1721 рр., а окремі документи з цих фондів зберігаються нині у Львівській національній бібліотеці імені Василя Стефаника у фондi “Єзуїтика”.

- ¹ Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального собору Святого Воскресіння / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. – 185 с.
- ² Вуянко М. Монастирі Івано-Франківська (Станиславова): перша половина XX ст. / М. Вуянко. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1998. – 216 с.
- ³ Боднарєв І. Перші студенти Станиславова / І. Боднарєв // Західний кур’єр. – 2009. – 23 квіт.
- ⁴ Масловська О. Провісники науки та релігії / О. Масловська // Рідна земля. – 2008. – № 40. – 26 верес. – С. 11.
- ⁵ Фацієвич В. Місто Станиславів та його церкви / В. Фацієвич // Шематизм на 1903 рік. – Станиславів, 1903. – С. 19.
- ⁶ Kadulski I. Teatr jezuitcki XVIII I XIX w. w Polsce z antologią dramatu / I. Kadulski. – Gdansk : Wydaw. Uniw. Gdańskiego, 1997. – 315 s.
- ⁷ Załeski S. Historia zniesienia zakonu Jezuitów i jego zachowanie na Białej Rusi / S. Załeski. – Lwów, 1874. – 221 s.
- ⁸ Piyanowski R. Drugi etap prebywanie ojców Jezuitów w Stanislawowie / R. Piyanowski. – Kraków, 2000. – 118 s.
- ⁹ Betlej A. Dawny kościół p. w. Św Stanisława Kostki oraz rezudencja jezuitow w Stanislawowie / A. Betlej // Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAW. – Kraków, 2013.
- ¹⁰ Słownik Geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajow slowianskich. – Warszawa, 1893. – T. XI. – С. 194–195.
- ¹¹ Заленський С. Отці єзуїти в Станиславові / С. Заленський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 69 с.
- ¹² Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. – К., 1971. – С. 55.
- ¹³ Wierzejski Leszek. Stanislawów grod Rewery. – Wrocław, 1993. – С. 17.
- ¹⁴ Фацієвич В. Місто Станиславів та його церкви / В. Фацієвич // Шематизм на 1903 рік. – Станиславів, 1903. – С. XIX.
- ¹⁵ Dabkowsni T. Historia s. k. Gimnazium wyzszej w Stanislawowie / T. Dabkowsni. – Lwów, 1878.
- ¹⁶ Шарловський А. Станиславів і Станиславівський повіт з огляду історичного та географічно-статистичного / А. Шарловський. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 40.
- ¹⁷ Полєк В. Майданами і вулицями Івано-Франківська / В. Полєк. – Івано-Франківськ, 2007. – 148 с.
- ¹⁸ Шарловський А. Назв. праця. – С. 40.
- ¹⁹ Archivum Romanum Societatis Iesu. – Prov. Pol.
- ²⁰ Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie.
- ²¹ Monumenta Historica Societatis Iesu. Monumenta Ignatiana. – Series 4: Scripta de Sancto Ignatio de Loyola Societatis Iesu fundatore. – Matriti, 1904. – Vol. I.
- ²² Institutum Societatis Iesu. – Florentiae, 1892–1893. – Vol. I–III.

- ²³ Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Iesu per Germaniam olim vigentes collectae, concinnatae, dilucidatae a G. M. Pachtler SJ. – Berlin, 1887–1894. – Vol. 1–3.
- ²⁴ Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. Р-388, оп. 2, спр. 1, арк. 17.
- ²⁵ Acta Capitularia Ecclesiae Collegiatae Stanislao-polensis 1715 r. Obejmujace przeciąg czasu od 7 wrzesnia 1730 roku do 24 pazdziernika 1796 roku (Rekopism w bibliotece koscielnej parafii rzumsko-kat.) // Рукопис цесарсько-королевської бібліотеки у Відні. – № 11. – С. 324–326.
- ²⁶ Заленський С. Назв. праця. – С. 23.
- ²⁷ Acta Capitularia Ecclesiae Collegiatae Stanislao-polensis 1722 r. // Рукопис цесарсько-королевської бібліотеки у Відні. – № 12. – С. 362–365.
- ²⁸ Catalogus Personarum et officiorum Provinciae Polonae 1725 r. – Bibl. Czartoryskich w Krakowie // Рукопис цесарсько-королевської бібліотеки у Відні. – № 10. – С. 321–322.
- ²⁹ Epistolae ad Generalis // Рукопис цесарсько-королевської бібліотеки у Відні. – № 12. – С. 362–365.
- ³⁰ Meridies Lechici Poli Luce Publica inter Hymenaei. taedas declaratus illustr. neosponsis d. d. Stanislao Potocki... ac Marianna Łaszczówna... – In minime Societatis Stanislao-politani Collegii umbra horam indicans Anno D. 1719 // Рукопис цесарсько-королевської бібліотеки у Відні. – № 23. – С. 5–9.
- ³¹ Na zgon Wiktorji Potockiej w 1732 r. Capitis aeternus dolor fatum Iil-mae ex-mae dnae Victoriae de Leszcyniis Potocka publico luctu comploratum. Veniente in dolentium partem magnam minimae Societatis Jesu Collegio Stanislao-politano // Рукопис цесарсько-королевської бібліотеки у Відні. – № 7. – С. 41–45.
- ³² Na zgon Stanisława Potockiego w 1760 r.: żałosna strata oyczyzny, Ojca, Starodawnego domu ozdoby, Rycerstwa chwały z śmierci JW. Imci P. Stanisława Potockiego, wojewody poznańskiego JW. Imci Pani Helenie z Zamojskich Potockiej) żałosnej małżonce wyrażona. od ubolewającego nad śmiercią fundatora i protektora swojego Collegium stanisławowskiego Societatis Jesu // Рукопис цесарсько-королевської бібліотеки у Відні. – № 20. – С. 32–53.
- ³³ Заленський С. Назв. праця. – С. 49.
- ³⁴ Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy : 1564–1995 / Oprac. L. Grzebień. – Krakow, 1996.
- ³⁵ Заленський С. Отці єзуїти у Станіславові / С. Заленський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 69 с.
- ³⁶ Zaleski S. Jezuici w Polsce / S. Zaleski. – Lwów ; Kraków, 1900–1906. – T. V. – 1009 s.
- ³⁷ Słownik Geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajow slowianskich. – Warszawa, 1893. – T. XI. – S. 415.
- ³⁸ Capetis Acternus Dolor Fatum illustrissimae exellentissimae Dominae Viktoriae de Leszcyniis Potocka Generalis Terrarum Kijoviae Palatinae. Varsaviensis, Sniatunensis, Lezauscensis, Kolomiensis etc. Capitaneas publico luctu comploratum. Veniente in Dolentium Parter Magnam Minimae Societatis Jesu Collegio Stanislao-politano. Anno Quo Caput nostrum Christus in humanis doluit 1732. Leopoli. Typis Collegii Soc. Jesu // Рукопис цесарсько-королевської бібліотеки у Відні. – № 10. – С. 314–316.
- ³⁹ Баронч С. Пам'ятки міста Станіславова / С. Баронч. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – 143 с.
- ⁴⁰ Шарловський А. Станіславів і Станіславівський повіт з огляду історичного та географічно-статистичного / А. Шарловський. – Івано-Франківськ, 2009. – 176 с.
- ⁴¹ Uroczystość Koronacji chdownego obrazu Naiśw. M. Panny łaskawej w Stanisławowie. – Lwów, 1938. – 88 s.
- ⁴² Niesiecki K. Herbarz Polski i imionospis zaslužonych w Polsceludzi (T. I–X) / K. Niesiecki. – Lipsk, 1839–1846. – T. II. – 364 s.
- ⁴³ Eweryst A. Geografia Galicyi i Lodomeryi z r. 1786 / A. Eweryst. – Lwów, 1858. – 135 s.
- ⁴⁴ Łukaszewicz J. Historia szkol w Koronie i w. KsLitewskiem. Litewskiem / J. Łukaszewicz. – Poznan, 1849–1851. – 245 s.
- ⁴⁵ Dąbrowski T. Historia c. k. Gimnazium wyzszej w Stanisławowie / T. Dąbrowski. – Lwów, 1878. – 215 s.
- ⁴⁶ Optulerunt midii Patres Soc. Jezu promtitudinem suam, ad erudiendam iuventutem gic Stanislavoviae // Рукопис цесарсько-королевської бібліотеки у Відні. – № 12. – С. 367–380.
- ⁴⁷ Karpinski F. Pamietniki / F. Karpinski. – Warszawa, 1896. – 156 s.
- ⁴⁸ Валагурський Ф. Історично-статистичний нарис міста Станіславова / Ф. Валагурський. – Львів, 1786. – 234 с.
- ⁴⁹ Catalogus Personarum et officiorum Provinciae Polonae 1725 r. – Bibl. Czartoryskich w Krakowie // Рукопис цесарсько-королевської бібліотеки у Відні. – № 10. – С. 321–322.
- ⁵⁰ Kuryer Stanisławowski. – 7 листоп. – 1895.
- ⁵¹ Зоря Галицька. – 1851. – 7 квіт.

В статтє показано функціонуванє Ордєна єзуїтєв у Станіславєвє, описанє перїодї єго прєбываннє в горєдє и вклад в культурно-просветитєльську сфєру. Сделан акцєнт на важностї в изучєннє дєятєльностї єзуїтєв источнїков – архївнїх матєриалєв, перїодїкї, воспомїнанїй. Проаналїзїрованє панєгїрнїкї, в которїх изображєна дєятєльность мєцєнатєв и покровитєлєй єзуїтєв. Охарактерїзїрованє архївнє матєриалє, которєе изображают стрїтєльствє єзуїтєскїх костєлєв и коллєгїума на тєррїторїї Станїславава.

Ключєвє слєва: єзуїтє, коллєгїум, источнїкї, костєл, архїв, панєгїрнїк, Станїславєв.

The article deals with the functioning of the Jesuits in Stanislav particular periods described his stay in the city and contribute to the cultural and educational sphere. Made emphasis on the importance of the study of the Jesuit sources - archival documents, contemporary periodicals, memories. Panehirnyky analyzed, reflecting the activities of known philanthropists and patrons of the Jesuits. Characterized archival materials that reflect the Jesuit church building and the Collegium on the territory of Stanislav.

Keywords: Jesuit sources, archival documents, church, panehirnyk, Stanislav.

УДК 908: 930/1 “1830–1939”

Олена ДУТЧАК

ШКІЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО ГАЛИЧИНИ 1830–1930-х рр.: ІСТОРІОГРАФІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Статтєя присвяченє розгляду проблем шкїльного краєзнавствє у Галїчїнї 1830–1930-х рр. у сучаснїй українськїй історїєграфїї. Проаналїзованє шїрокий спектр рїзножанровї та рїзномєматїчнї лїтературї з окресленї проблемї. Вїокремленє основнї тематїчнї блокї історїєграфїї шкїльного краєзнавствє у Галїчїнї та визначєно ступїнь їхнїє науковї розробкї. Зробленє висновкї про нерївно-мїрнїсть вїдображеннє досліджуванї проблемї в лїтературї рїзногє тематїчногє спрямуваннє та потребу у спецїалнїму комплекснїму вивченнї проблем шкїльного краєзнавствє Галїчїнї.

Ключєвї слєва: шкїльне краєзнавствє, Галїчїна, історїєграфїя.

Невїд’ємнїм складнїком краєзнавчогє руху є шкїльне краєзнавствє. Нацїонально-полїтїчне становищєм крає, характер шкїльної систєми й їншї чиннїкї суспїльного життєя 1830–1930-х рр. визначїли архїтектонїку історїєграфїї порушенїє проблемї. Вона ввїбрала прїцї рїзногє тематїчногє спектра, в якому значнє мїсцє посїдає історїко-пєдагогїчна лїтература.

Мєта статтї полягає у комплекснїму аналізї рїзновєкторнїх напрацювань сучаснїх українськїх вченїх з проблем розвитку галїцькогє шкїльного краєзнавствє 1830–1930-х рр.

Кїлька присвяченїх спецїалнїх публїкацїй не пропонують комплексногє пїдходу до висвітленнє проблем шкїльного краєзнавствє. Так, Л. Серєдєк у статтї “Краєзнавствє як засїб нацїонального вїхованнє у навчальнїх закладєх Схїдної Галїчїнї в мїжвоєннїй перїод”¹ зосєредїлася на аналізї українємовнїє пєдагогїчнїє прєсї як засобу їнформуваннє про змїст польськїє освїтнїє полїтїкї. Цїкавїшїм вїглядає розгляд досліднїцєю виступїв у перїодїцї українськїх дїячїв з пропозицїями запровадженнє до шкїльнїх програм краєзнавчїх матєриалїв задля протїстояннє курсу на полонїзацїю молодї. У роздїлї прїцї Я. Треф’як² про краєзнавчу роботу в нацїональнїй шкїлї задекларованє мєту – показати її висвітленнє на Прикарпаттї за доби пануваннє Австрє-Угорщїнї й Польщї. Однак, насправдї, автор акцєнтував увагу на заходах їз запровадженнє вивченнє “мїсцєвїє історїє” до навчальнїх планїв українськїх шкїл.

Заслугує на увагу дослідженнє А. Козїцькогє³, який розкрїв дїяльнїсть у 1920–1923 рр. таких осєредкїв краєзнавчогє руху, як учнївськї та студєнтськї гурткї і товариства. Науковєць показав, що пїдстави для активїзацїї краєзнавчїє дїяльнїстї в молодїжнїму сєредовїщї того часу давали легальнїй статус навчальнїх закладїв, наявнїсть примїщєнь, доступ до бїблїотєк, пїдтрїмка з боку вчїтельствєа. Також висвітлюютьсє формї її проведеннє учнївськїми гурткєми Львовєа, Станїслава, Коломїї (екскурсїї, збиральнїцєкє робєта, створєннє коллєкцїй старєжитностєй тощє); з’єсовуютьсє причинї, що обмежували числє їхнїх учаснїкїв та розгортаннє